

Faddei Bulgarin ja baltisakslased. Enese positsioneerimine äratuskella metafoori kaudu

Boris Veizenen

Ajalehe Severnaja Ptšela toimetaja, väljaandja, ajakirjaniku ja kirjaniku Thaddäus (Faddei) Bulgarini (1789–1859) nimi on meil hästi tuntud. Teame teda ka Tartu linna elanikuna, kes on kirjutanud terve rea siinset elu iseloomustavaid tekste – reisikirju, arvamusi, artikleid ja läkitusi oma ülemustele. Paraku on nendest tekstidest katkendlikult tõlgitud ja avaldatud ainult väike osa.¹ Bulgarini elu Tartu-perioodi käsitlevatest teadustöödest tuleb nimetada kahte: Malle Salupere artiklit „Faddei Bulgarin Liivi- ja Eestimaal“ („Ф. В. Булгарин в Лифляндии и Эстляндии“, Salupere 2000) ja Abram Reitblati lühiuurimust „Bulgarin ja Tartu“ („Булгарин и Дерпт“, Reitblat 1998). Mõlemad tööd tegelevad peamiselt faktoloogilise materjali tutvustamisega ja näitlikustavad selgelt, kui oluline roll oli Bulgarini elus Tartu-aastatel. Teistsugust laadi on Mart Velskri lähenemisviis, mis vaatab Bulgarinit Karlova linnaosa kirjanduse kontekstis (Velsker 2010). Samuti on olemas Ljubov Kisseljova võrdlev uurimus Bulgarini ja Merkeli ajalookäsitlusest „Faddei Bulgarini Liivimaa ajalugu“ („История Ливонии под пером Ф. В. Булгарина“, Kisseljova 2006). Kindlasti ootavad veel uurimist Bulgarini siinne kirjanduslik ja ühiskondlik tegevus, tema suhted kohaliku haritlaskonnaga ning tema roll Tartu vene elanikkonnas. Samamoodi ootavad tõlgendamist need Bulgarini tekstid, kus ta kõneleb Eesti-temaatikast, kirjeldab maad ja rahvast.

See artikkel käsitleb baltisakslaste kui võõra *imago* kujundamist Bulgarini eri tekstides, peamiselt reisikirjades, artiklites ja kirjades Kolmandasse osakonda.² Eesmärgiks ei ole pakkuda ega ajalooliselt kommenteerida faktoloogilist materjali tema kohalikest tuttavatest, naabritest, sõpradest ja vaenlastest. Pigem keskendub artikkel Bulgarini enda tekstidele ning sellele, kuidas ta positsioneerib end nendes tekstides ja kuidas oleks võimalik käsitleda tema ja baltisakslaste suhteid lähtuvalt tema kasutatud *äratuskella* metafoorist. Autori ülesandeks ei ole kaardistada kogu baltisakslaste representeerimise paradigmat, vaid peatuda ainult selle mõningatel aspektidel.

Oma ja võõra suhetevõrgustiku uurimine, millega käesolev artikkel tegeleb, on tihedalt seotud imagoloogilise uurimuse meetoditega. Nende abil on analüüsitud rahvuslike stereotüüpide päritolu ja funktsiooni nii kirjanduses kui ka teistes kultuuriliste representatsioonide

1 Rudolf Kulpa tõlgitud katkendeid „Matkast mööda Livoniat“ («Прогулка по Ливонии») vt Bulgarin 1971.

2 Tegemist on žanriliselt erinevate tekstidega, millel on ka erinev pragmaatika: reisikirjad ja artiklid olid mõeldud laiemale publikule, kirjad Kolmandasse osakonda aga väga kitsale auditoriumile. Arvestades seda erinevust ning sellega seotud ajaloolisi perspektiive, on siiski oluline analüütiliselt vaadata Bulgarini enesepositsioneerimise keerulist ja mitmetahulist taktikat.

vormides (Beller 2007: 13).³ Imagoloogilise uurimuse eesmärgiks ei ole sotsiaalsete nähtuste kaardistamine, vaid vastava diskursuse käsitlemine, mis genereerib neid suhteid nii üldises kultuurikogemuslikus kui ka konkreetselt kirjanduslikus plaanis. Vastava distsipliini arusaama järgi on oma ja võõras teatud mentaalsed konstruktsioonid, mille loomist ei saa taandada ainult autori fantaasiale ja andekusele, vaid kahtlemata ka üldisele kultuurilisele eelteadmisele, ning mis väljenduvad eelarvamustes, stereotüüpides ja klišeedes, mida taastoodavad kirjanduslikud tekstid. Tavaliselt suudavad „head“ tekstid mängida olemasolevate traditsiooniliste *imago*'dega, luua uuemaid ja originaalsemaid tähendusi. Suheteparadigma oma (*auto-imago*) ja võõra (*hetero-imago*) vahel ei ole alati taandatav positiivse oma ja negatiivse võõra vastandamisele, vaid võimaldab kasutada väga erinevaid lähenemisviise ja taktikaid võõra mentaalseks konstrueerimiseks. Väga tihti võib võõra *imago* kujunemist iseloomustada kui teatud peegeldust või enesekopeerimise vormi, mille puhul tundmatu muutub hoomatavaks teadusliku kirjelduse ja süstematiseerimise kaudu, mis Saidi orientalismit näitel on seotud ka oma võimu kindlustamisega. Võõra puhul rõhutatud eksootilisus ja imelikkus võivad viidata katsele defineerida teistsugust normisüsteemi, mille eiramisele on rajatud kontseptsioon omast. Lähtudes võimusuhetest võib võõra kirjeldamine *barbaarsuse* ja *primitiivsuse* mõistete kaudu tähendada ka ajaloolise aegruumi muutumist: metsikut võõrast iseloomustatakse kui oma ajaloolise arengu algetappi. Nagu kirjutab Leerssen, võivad paljud rahvuslikud *imago*'d sisaldada isegi vastuolulisi rahvust seletavaid iseloomujooni (seda nähtust määratleb uurija mõistega *imageme*), mis taasaktualiseeruvad, sõltudes kontekstuaalsetest vajadustest (Leerssen 2000: 279): nagu alljärgnevalt näidatakse sakslaste *imago*-tüübi puhul, võib rääkida kas poeetilisest idealismist või siis külmast, isegi jäigast ratsionaalsusest.

Eesti imagoloogilise uurimise jaoks on eriti oluline terminoloogiline korrastatus, seda enam, et meie teaduslik sõnavara ei ole veel lõpuni välja kujunenud. Kuigi ingliskeelse keskmõistega *image* vasteks on pakutud *käsitust* (Talv 1992), ei kata see variant minu arvates kogu mõiste sisu ja on ka stiililiselt sobimatu *imago*-tüübi mõiste kasutamise kontekstis. Viimast on defineeritud poeetilise võttena, millel on kirjandusteoses oma kindel funktsioon (Lukas 1997: 23) ja mida kasutatakse peamiselt ilukirjanduse analüüsil. Kuigi küsimus reisikirjanduse kuulumisest ilukirjandusse jääb lahtiseks (vt Šatškova 2008), kasutab antud artikkel peamiselt neutraalsemat põhitervimit *imago*. Järgnevalt on proovitud peatuda mõningatel baltisaksa *imago* loomise aspektidel Bulgarini tekstides.

Baltisaksa paradiis: võõra aegruumi konstrueerimine

Она „Mälestuste“ („Воспоминания Фаддея Булгарина. Отрывки из виденного, слышанного и испытанного в жизни“) kolmandas osas käsitleb Bulgarin muu hulgas ka

3 Imagoloogia põhimõistete ja meetodika kohta vt Beller, Leerssen 2007; Karvonen 1997.

kokkupuuteid Tartuga, mida ta külastas esimest korda 1807. aastal ja mille lähinaabrusse ta endale 1828. aastal maja ostis. Tema Tartu-elu käsitus ei ole ühtlane, vaid on rajatud linna argiajaloo kahe perioodi võrdlusele. Kui 1840. aastate Tartut on kirjeldatud kui „kaunist, puhast, hästi korraldatud linna“⁴ (Bulgarin 2001: 270), siis sajandi alguse Tartu oli Bulgarini meelest „tänapäevast palju meeldivam ja lõbusam“ (samam, 271). Järgnev tekst aitab määrata kindlaks, et seltskondlik elukorraldus oli seotud ühe kindla teguriga – Bulgarini viibimisega Tartus ja tema panusega siinse linna suhetekultuuri arengusse. Memuarist kirjutab: „Minu alalise Karlovas viibimise ajal (1832.–1837. a) tekkis Tartu seltsielu, seltskondlik lõbusus ja külalislahkus – võin julgelt öelda, et teatud määral aitasin ka mina kaasa uinunud argielu vaimu elavnemisele. Nüüd on Tartus külm nagu hauas!“ (Samam, 273.)

Selle väitega kirjutab Bulgarin end Tartu kultuurilukku, rõhutades, kui olulist rolli ta selle linna elus mängis. Tema pretensioon linnaelanike vaimu ärataja rollile on seda suurem, et lõbus ajaviide ja külalislahkus olevat tema sõnul taastekinud linnas just tema tulekuga. Bulgarini tulek Tartu linna on niimoodi tõlgendatav kultuurilise kangelase ilmumisena, kes äratav vaigse provintsilinna taas ellu nagu muinasjutuprints uinunud kaunitari. Kahtlemata võimaldasid Bulgarini mitmekülgne taust, lai silmaring ja lausa seikluslik minevik tal vähemalt üritada mängida tähelepanuväärset rolli Tartu elus, kuid tema Tartus viibimise tähtsuse peamine põhjendus viitab rahvuspsühholoogia eripärasustele. Nimelt kirjutab ta: „Üleüldse peaks saksa ühiskonnas olema äratuskell, mõni kuuma verega prantslane või slaavlane, muidu jäävad sakslased varsti tukkuma“ (samam).

Nagu näha, kasutab Bulgarin oma põhjenduses levinud rahvuslike stereotüüpe, mis puudutavad eri rahvaste suhtlemist. Põhiliselt on need taandatavad ühiskondlikult toimeka prantslase ja koduse ning vaigse sakslase opositsioonile, kus antud juhul vahetab prantslase välja slaavlane – kas poolakas või venelane. Kuna tema teos oli mõeldud eeskätt vene lugejatele, siis oleks mõistlik korraks peatuda ka vene ja saksa rahvuskarakterite suhestamise probleemil.

Saksa ja vene rahvuskarakterite võrdlemine on väga rikkalik teema, mis on leidnud põhjalikku kajastust nii teoreetilistes uurimustes kui ka kirjanduses, mis omakorda kasutab toorainena erinevaid argielu nähtusi ja seisukohti. See loov protsess oli mõlemapoolne, kuid käesoleva artikli raames huvitavad meid peamiselt venelaste mentaalsed hoiakud saksa rahvuskarakteri suhtes. Need hoiakud pole kunagi olnud ühesuunalised või staatilised, seda enam, et igasuguse rahvusliku Võõra representatsioon oli tihedalt seotud *auto-imago* kujundamise protsessiga. Nagu kokkuvõtvalt kirjutab Svetlana Obolenskaja: „Vene haritlastel on sakslaste suhtes kõrvuti erinevad ja vastakad suhetevarjundid: imestus on läbi põimitud kadeduse ja hukkamõistmisega, saksa mudelite heakskiit veendumusega, et välismaalisust ei tohi jäljendada. Hinnates sakslasi, lähtusid venelased oma maailma- ja elustiili nägemusest,

4 Siin ja edaspidi, kui pole eraldi märgitud, artikli autori tõlked.

märkasid seda, mis nende arvates ei olnud vene rahvale üldse omane. Sakslased toimisid otsekui peeglina. 19. sajandi vene kirjanikud (Tolstoi, Dostojevski, Gontšarov, Leskov) tõstavad sakslasi ja nende iseloomu kirjeldades esile venelase voorusi. Näiteks armastab sakslane korda, on kokkuhoidlik, isegi kitsi ja saavutab edu. Temale on vastandatud laisk, korratusele (millegi kõrgema jaoks!) alistuv, saavutuste ja eduta venelane. Aga tal on heasüdamlik, helde, „lai hing“, mis on ka palju väärt (Štolz – Oblomov). Sakslast on tihti kujutatud üleoleva ja enesekindlana. Õigeusklik vene inimene, nagu rõhutab näiteks Dostojevski, teadvustab oma patusust ja tühisust Jumala ees ja omab haruldast patukahetsuse annet, olles sellepärast üle sakslasest, kelle käitumist nähakse jõhkra ja mõnikord tuimana. Sellises sakslase käsituses peegeldus arusaamine iseendast, toimus endapildi läbimõtestamine, teritus ettekujutus „venelasikkusest“, „venelasest“, vormus vene rahvuslik identiteet. See ei olnud lihtne, vaid lausa valulik protsess. Teadvustades Venemaa mahajäämust, kompenseeriti seda ebateadlikult pidevalt deklareeritud kinnitusega venelaste erilisest üleolekust selles osas, mis oli rikkusest, edust, raamatutarkusest olulisem. Need olid „salapärase vene hinge“ eriomadused, vene karakteri ülevad omadused, mis nõudsid pidevat kinnitust ja avaldusid võrdluses sakslastega.“ (Obolenskaja 2000: 9.)⁵ Sama keeruline nagu saksa rahvusliku karakteri *imago*, mis, muide, ei välistanud proua de Staëli formuleeritud romantilisi põhjamaalaste jooni (Stäel 1813), oli ka arusaam saksa ajast kui selle karakteri ühest olulisest tegurist.

Bulgarini kasutatud *äratuskella* kujund viitab väga omanäolisele kultuuride dialoogi aspektile. Selleks aspektiks ongi aeg. Igasuguse kultuuride dialoogi aluseks on osatäitjate erinevus (Gurevitch 1988: 1180), arusaamatus teineteise keelest kõige laiemas mõttes. Üheks selliseks keeleks on igal kultuuril või selle kandjatel oma ajakontseptsioon. Baltisakslased, kellega Bulgarin Tartu-aastate jooksul tihedalt kokku puutus, olid tema jaoks kultuuriline *võõras*, kes ei väljendanud end *võõrana* ainult saksa keele ja kirjanduse kaudu, vaid ka argielus.

Argielu peamiste nähtuse juurde kuulub inimeste arusaam ajast. Kultuurikandjate jaoks eksisteerib loomulik ja nähtamatu elukorralduse telg, mis hoiab koos kõiki muid tegevusi ja mentaalseid representatsioone, kuid võõra jaoks see on hoopis teistsugune või siis lausa eksootiline rütm, millega ta peab kas assimileeruma või siis konfrontatsiooni astuma. Selles tähenduses viitab *äratuskella* rolli vajalikkus kahe kultuuri kohandumise võimalusele, kus üks (magav) osapool peab võtma üle teise (ärkvel oleva) osapoole aja kulgemise loogika või siis vähemalt seda silmas pidama. Ajalise rütmi vahetamise mehhanismi võib vastavalt tõlgendada kui ühe kultuuri ekspansiooni või siis uue kultuurilise moodustise tekkimist. Loomulikult oli Bulgarini tegevus selles kontekstis palju tagasihoidlikum, kuid ühiskondlik lõbusus, mille

5 Samal teemal vt ka Kopelev 1998, Maiorova 2010.

ta toob endaga Tartusse, on seotud just multikultuurse ühiskondliku mudeliga. Sellises vaimus olekski vaja tõlgendada tema katseid leida ühist keelt kohalike baltisakslastega.

Bulgarini kirjeldus kohalike elust taastoodab põhiliselt juba varem kasutatud võrdlusi (Bestužev 1821: 6, Glinka 1990: 215), kuid osutub samas põhjalikumaks. Ühes oma 1830. aasta kirjas Karlovast leiab ta, et Tartu elukorralduse aluseks on ülikool, mis panebki linna liikuma: „Kogu elu, kogu liikumist dikteerib ülikool ja ainult tema toetab linna. Linnakassa on vaene ja linn ilma igasuguse tööstuseta langeks täielikult, kui seal ei oleks ülikooli. Peaaegu kõik kodanikud või bürgerid ainult elavadki tudengitest; ümbruskonna mõisnikud varustavad linna toiduvarudega ja niimoodi toimub raha ringlemine, mida kulutavad elamiseks tudengid ja professorid. Nii et kõik sõltub siin ülikoolist, ja aeg on sätitud ülikooli loengute järgi. Kell üks päeval terves linn lõunastab, kell kuus juuakse teed, kell kaheksa või üheksa süüakse õhtust ja kell kümme minnakse magama, sest tavaliselt tõustakse kell viis või kuus hommikul. Mõned rikkad aadlikud teevad sellest reeglist erandi, aga ilma suure vaheta, jäädes vaevalt tunni võrra teistest maha. Terve linn on nagu üleskeeratud kell.“ (Bulgarin 1830a.) Antud katkend illustreerib suurepäraselt linna argielu sõltumist ülikoolist ja mitte üksi majanduslikust, vaid ka ajalisest küljest. Õigupoolest, nagu selgub katkendist, on need lahutamatult seotud. *Kella* metafoor ei käi üksnes konkreetse indiviidi kohta, vaid iseloomustab juba tervet linna, eri indiviidide keerulist suhetevõrgustikku, mis on allutatud kohalikele traditsioonidele ja väärtustele. Ühelt poolt on kell terve sootsiumi mentaalsuse koondväljenduseks, teisalt on ta sakslaste kui range, täpse rahvuse *imago* loomulik osa. Selle *imago* käsitluse puhul on oluline rõhutada sakslaste praktilist, korrastatud ja teaduslikku vaadet elule. Bulgarin koguni väidab, et „sakslasi on vaja kodanlikus elus nagu kella, nagu kaalusid, nagu mõõdupuud [---] ja [---] nagu südametunnistust! Olgu kuis tahes, aga kui sakslastega koos elada ei ole ka eriti lõbus, siis vähemalt rahulik ja ohutu.“ (Bulgarin 1836: 271.)

Baltisakslaste positiivne korrastatud elulaad motiveerib autorit kasutama isegi kohaliku ajaloo mudeldamiseks mõningaid motiveid vene ajalookäsitlusest. Oma reisikirjas „Tallinn 1835. aasta suvel“ („Ревель летом 1835 года“) väidab ta, et Eestimaa esimesed asukad, poolmetsikud eestlased ja taanlased, kirjutasid sakslasi mere tagant välja „korraloomise ja igasugu heaolu jaoks“ (samas), mis on Rjuriku kutsumise motiivi laen. Teises reisikirjas „Reisimärkmed sõidul Tartust Valgevenesse ja tagasi, 1833. aasta kevadel“ („Путевые заметки на поездке из Дерпта в Белоруссию и обратно, весною 1833 года“), kus leidub ohtralt kiitust sakslaste elukorraldusele, mida kirjeldatakse selliste sõnadega nagu „puhtus“, „tööarmastus“, „säätlikus“, toob Bulgarin näiteks Võru pagari ranget asjalikkust: kui reisija küsis, miks pagaril on kõik saiad otsas, sai ta vastuseks, et pagar arvutab eelnevalt välja, kui palju sai ta kohalikele müüb (samas, 141). Need kalkulasioonid baltisakslaste seas teenivad väga erinevaid eesmärke. Kohalike aega on iseloomustatud kui täpset süsteemi, mis võimaldab paremini eristada privaatsset ja ühiskondlikku ruumi, linnakodanikke ja külalisi,

omi ja võõraid. See delikaatne ja samaaegselt efektiivne suhe ajaga tundub Bulgarinile eriti oluline, sest ta ei väsi kirjeldamast selle häid külgi: „Sa võid olla kindel, et kunagi ei eksi arvestuses, eriti talveajal. On teada, mis ajal kedagi võib kodunt leida ja kus ta viibib teatud tunnil või päeval. Ilma erilise vajadusteta, ilma tähtsa asjata ei tülita keegi hommikuti tühiste visiitidega oma naabrit, teineteist külastatakse enamasti kell kuus või seitse õhtul. Lõunaks ei tule keegi kutsumata, aga mitte sellepärast, et oletada teises kitsikust, vaid seetõttu, et hinnatakse pereelu ja ei taheta teist häirida. Vastupidi, kõik on siin üpris külalislahked. Aadelkond, professorid ja kaupmehed (kes on rikkamad) saavad tihti kokku lõunalauas, õhtusöögil, teejoomiseks ja kostitavad teineteist ilma laostava luksusega, aga enneolematult hästi.“ (Bulgarin 1830a.) Baltisakslaste elukorralduse süstemaatilisuse isegi liigne rõhutamise on osalt põhjendatud ka omapärase moraalilugemisega provintsist pealinnale.

Kirjeldused tsüklilisest ja looduslähedasest elukorraldusest rakendab Bulgarin osava ja mitmekihilise ajakirjandusliku mängu teenistusse, mille üks külg on kahtlemata Rousseau ja sentimentaalse traditsiooni vaimus põgenemine suurlinnast maale. Elu Tartus kui looduslähedases paradiisis on kirjeldatud mitmel viisil. Ühelt poolt võrdleb autor siinset elukorraldust rahulikult suliseva ojaga: „Elu voolab siin rahulikult nagu väikene ojake lilledel vahel, leidmata oma teel kärestikke, kive ega loomakarja, mis ähvardab allikat ära solkida“ (Bulgarin 1830c).

Äraolek pealinnast ja enesepagendus loodusesse omab ka teatud filosoofilist mõõdet. Autor annab mõista, et tema uus eluviis muudab tahes-tahtmata filosoofiks või siis lausa inspireerib rohkem kirjutama. Selliste kirjelduste tulemuseks on omamoodi loomingulise askeedi, vabatahtliku Robinsoni kuju, kes elab baltisakslastest aborigeenide keskel. Kõne alla tulevad nende „sakslaslik lihtsameelsus ja hingeline süütus“. Teisal kirjutab Bulgarin: „Kõik on vaikne, vagus ja intriigidest teatakse ainult romaanide ja ajaloo kaudu“ (samas). Tunnetades, et tema kirjeldused on traditsioonilise kirjandusliku mänguna liigagi läbinähtavad, lausub ta, et „arvatavasti sa ei usu mind ja arvad, et ma kirjeldan utoopiat“ (samas).

Leerssen on kirjutanud keskuse ja perifeeria binaarse opositsiooni tähendusest rahvuslike *imago*'de väljakujundamises. Tema järgi iseloomustatakse keskust tavaliselt dünaamilise ja kireva arenguga aegruumina, perifeeriat aga kirjeldatakse tihtipeale mahajäänud, traditsioonilise ja isegi ajatuna. Sellises aegruumis pole ajalugu või on aeg peatunud, mis omakorda väljendub jutustaja tähelepanekus, et ta nagu reisiks tagasi minevikku (Leerssen 2000: 276). Bulgarini Tartu elu kuvand on loodud just sellisest loogikast lähtudes (maailm, mida, nagu ta hiljem sõnastab, on vaja äratada), kuid selles kontekstis ei ole Baltimaad barbaarsuse või metsikuse kant, vaid just idealistlik utoopia, vooruslik paradiis, kus võib puhata pealinna dünaamilisest ja pingelisest elust. Tekstis mänguliselt taastoodetud representatsioon hakkab teenima autori ajakirjanduslikke eesmärke.

Järgnevalt on kavas peatuda mõningatel Bulgarini kui *äratuskella* tegevuse näidetel, nii nagu ta neid ise kirjeldab kas oma ajalehes ilmunud kirjades, memuaarides, varasemates reisikirjeldustes või läkitustes Kolmandasse osakonda. Nende näidete hulka kuulub ühiskondlik-

poliitiline tegevus, Bulgarini kultuurikontaktid Tartus ja tema konfliktid linnavalitsuse, teiste mõisnike ja tudengitega, mis leidsid kajastust ka Pirogovi ja Arnoldi memuaarides.

Ingel Bulgarin: poliitilise ärataja rollis

Eelnevad näited Faddei Bulgarini sümpaatiast baltisakslaste eluviisi vastu, mis väljendus ka selles, et ta propageeris seda oma ajalehe veergudel, luues selle põhjal oma karmi kodukorraleeglistiku, ei ammenda kogu keerulist suhete kompleksi. Nendes näidetes on Bulgarin imiteerija, inimene, kes püüab läheneda iseenda loodud idealiseeritud representatsioonile, kuid kahtlemata mitte *äratuskell*. Selleks et äratada, peab vastanduma neile, keda on vaja äratada, tuleb tunnistada, et kultuuriline või rahvuslik võõras ei saa millestki aru, ei jaga teatud veendumusi või siis on mõnes valdkonnas harimatu ja vajab valgustust ja juhendamist. Selliseks valdkonnaks olid Bulgarini jaoks baltisakslaste isepärased poliitilised vaated Vene impeeriumi kontekstis ja tavaliselt halb vene keele oskus.

Bulgarin sõitis Baltimaadele 1827. aasta mai keskel. Reisi vältel kirjutas ta Kolmandasse osakonda mitu kirja, kirjeldades detailselt provintside poliitilist kliimat nii aadlkonna kui ka tudengite ja talurahva seas. Mis puudutab baltisakslasi ja nende poliitilist portreed, leiab Bulgarin, et Vene riigi kontekstis hoiavad nad liiga omaette ja sellest lähtuvalt ei oma kogu vajalikku infot keisri karakteri ja saavutuste kohta, et olla sama patriootlikud kui venelased. Tema nägemuse kohaselt on balti ühiskonna probleemiks infonappus, baltisakslaste kapseldumine oma arusaamadesse ja kahtlustesse. „Kui kahju, et Venemaa kõige valgustuslikumates ja paremates provintsidest, nimelt Baltimaades ja endistel Poola aladel, ei teata enamasti meie head ja õiglast Keisrit. – Ei saa väita, et teda seal ei armastata, seda ei, aga mingi nukrus valitseb igal pool ja siis kui Peterburis rõõmustatakse iga Keisri heateo üle ja ennustatakse ette Venemaa õnne, ei teata Baltimaades ja Poolalt saadud provintsidest üldse tema heategudest ning tulevikku nähakse süngena. Keegi ei püüa levitada häid jutte ja sõnumeid Keisri kohta; head vaikivad, kartes tunduda kinnimakstutena ja langeda keelepeksu ohvriks, samal ajal külvavad õelad valelikke kuulujutte ja varjutavad kodanike rahu kurbade tulevikunägemustega.“ (Bulgarin 1998: 178.) Antud tsitaadist on võimalik tuvastada ka seda, et Bulgarini kriitika baltisakslaste kohta on osaliselt seotud neist loodud rahvusliku stereotüübiga: võrreldes elavate soojavereliste slaavlastega tunduvad baltisakslased olevat ebapiisavalt emotsionaalsed, norutajad. Kuid see emotsioonide vähesus ei anna autori järgi mingit põhjust arvamuseks, nagu ei armastaks kohalikud sakslased keisrit. Bulgarini väitel otse vastupidi: „Sellest aga ei maksa järeldada, et Baltimaades ei armastata Keisrit. Ei, vastupidi, Teda armastatakse õigluse, kindla iseloomu ja perekondlike vooruste tõttu – austavad, nagu vaja –, aga rõhutan, et siin ei teata, mis agaruse ja raugematusega tegeleb meie Tsaar asjadega, ei tea sandarmeeria asutamise eesmärki ning arvavad, et valgustusest valitsus ei hooli. Viimane asjaolu viib valgustatud sakslasi ärevusse!“ (Bulgarin 1998: 183.) On ilmselge, et siin loetakse üles just neid voorusi, mis kõige paremini haakuvad sakslaste mentaliteediga (korraarmastus, koduarmastus jne).

Konflikt baltisakslaste ja Vene keisrivõimu vahel on autori tõlgenduses imelik ja paradoksaalne arusaamatus, mille süü langeb mõlemale osalisele: baltisakslastele heidetakse ette umbusku Vene keisri plaanide suhtes ja vähest teadlikkust tema riiklikest voorustest, samas süüdistavad baltisakslased võimu väikeses tähelepanus. Sellises kontekstis ei jäta Bulgarin mainimata ka neid balti ühiskonnas puhkenud hirme, mille põhjustajaks oli range tsensuurikeeld ja osade väljaannete keelamine. Ta kirjutab: „Hirm haaras kõiki. Tartus tunnistasid mulle professorid avameelselt, et nad ei julge peale matemaatika enam midagi avaldada.“ (Samas, 184.) Kogu konflikt seisneb järelikult teineteise mittemõistmises, kahe osapoole väärettekujutustes: impeeriumi valgustusmeelsete provintside elanikud kardavad, et tsaar ei hooli piisavalt valgustusest, võim omakorda mõistab seda hirmu valesti. Antud kontekstis muutub eriti tähtsaks kultuuridevahelise dialoogi tähtsus, mille tulemusena oleks võimalik kummutada kohaliku eliidi väärseisukohti ja valgustada neid keisri poliitika asjus. Oma tegevust Baltimaadel vaatlebki autor just sellest vaatevinklist. Bulgarin näeb end baltisakslaste poliitilise äratajana.

Kirjades Kolmandasse osakonda paneb Bulgarin väga detailselt kirja, kuidas ta suhtleb „heade, heade sakslastega“ (samas). Tema kirjeldused on patriootlikult sentimentaalsed ja kindlasti tuginevad teatud kirjandusmängulistele võtetele. Baltisakslaste ümberveenmine toimub nõnda: „Nad võtsid palavalt kuulda minu jutte Keisri suuremeelsetest tegudest kurjategijate ja nende perekondadega, tema tegevusest tsiviilasjades, admiraliteedi ja teiste asutuste küllastamisest, tsensuuri ja panganduse põhikirjade muutmise komiteede määramisest, Tema Majesteedi isikliku teise osakonna töödest, uinuva pealinna lõbususe taastekkimisest, eeskujuliku perekonnaelu kõlbluse kehtestamisest jne. Minu järel joosti, kutsuti lõunale, sunniti jutte kordama ja kuulati pisarsilmil. „Ah, Jumal küll, – hüüdsid head sakslased kõikjal –, äkki Ta pöörab oma tähelepanu ka meile!“ – Mind nimetati heaks ingliski-sõnumitoojaks.“ (Samas, 180.)

Nagu on võimalik näha tsiteeritud lõigust, on kohalike sakslaste *imago* ülimalt emotsionaalne ja sentimentaalne, mis osaliselt ei lähe kokku autori varasema etteheitega nende sünguse kohta, kuid vastab väga hästi usundilise ilmutuse kaanonile. Pärast sõnumitoojast inglil ilmumist kerkivad baltisakslaste representatsioonilise külmutuse ja kuivuse asemel esile sentimentaalsed ja eelromantiliselt iseloomujooned, mis panevad neid koguni unustama tavapärased viisakusmaneerid. Poliitiliselt targemaks saanud baltisakslasi nähakse naiivsete ja heade (kui tihti kasutab autor seda sõna nende iseloomustamiseks!) aborigeenidena, õndsana ja süütu provintsliku paradiisi elanikena.

Baltisakslaste käsitus ei ole ühtlane. Peale naiivsete pärismaalaste registri kasutamise, mis sobis hästi paatoslike stseenide kirjelduseks, kasutab Bulgarin ka levinumat võtet, mille järgi kohalikke kujutatakse tüüpiliste kalkuleerijatena (levinud sakslase *imago* teine pool). See fragment on eriti tähelepanuväärne, kuna selles puudub täielikult igasugune imalus ja sentimentaalsus ning see tundub olevat üsna julge: „Siin kaalutakse küllaltki külmavereliselt eri valitsemisvõtete kasu ja kahju ning väidetakse seejärel veendumisega, et Venemaa oma avaruse, rahvaste erisuguse, madala haridustaseme, avaliku kõlbelisuse (*moralité publique*)

puudulikkuse, leiguse tõttu seaduste suhtes ei tohi ja ei saa praeguses olukorras teostada muud valitsemisviisi kui isevalitsus“ (Bulgarin 1998: 187).

Niisiis saaks rääkida kahest peamisest baltisakslaste kujutamise tendentsist 1827. aasta kirjades, kus baltisakslane on esiteks valgustatud, külmavereline ja kaalutlev, mis haakub ka kriitilise suhtumisega Venemaa arengusse, ning teiseks naiivne, sentimentaalne ja heatahtlik, keda on võimalik oma etteastega ära võluda. Mõlemad tendentsid põhinevad sakslaste *imago* eri osadel, mida kasutatakse sõltuvalt autori eesmärgist.

Bulgarin tundis vajadust muuta elavamaks saksa ja vene kultuuri dialoogi, andes endale aru, et baltisakslaste vene-käsitus ei ole väga soodne. Ta tunnetas, et baltisakslaste skepsis venelaste suhtes on tihedalt seotud nende rüütelliku keisri-teenimisega. Ei alluta vene rahvale, vaid keisrile. Bulgarin sõnastas selle järgmiselt: „Baltisakslased ei armasta vene rahvast – see on vaieldamatu tõsiasi. Ainuüksi mõte, et nad jäävad kunagi venelastest sõltuvusse, teeb nad ärevaks. Selles osas olid nad minuga avameelsed. Sel põhjusel on nad ülimalt kiindunud Trooni, mis omakorda tõstab baltisakslasi esile, autasustab nende ustavat teenistust heldelt ja avaldab neile usaldust. Baltisakslased on veendunud, et nende isiklik heaolu sõltub valitseva perekonna heaolust ja et nad peavad ühiste jõupingutustega kaitsma Trooni igasuguste rünnakute eest selle õiguste. Baltisakslased peavad end trooni valvavaks kaardiväeks, viimasest tuleneb kogu nende heaolu ja sellega on ühendatud kõik nende tulevikuootused. – Siin kistaks tükikideks see, kes mõtleks vandenõust või millestki sarnasest.“ (Samas.)

Selle temaatikaga on seotud ka Bulgarini märkused vene keele halva oskuse või venekeelse perioodika puudumise kohta Baltimaades. Tema äratuskellaposisioon viitab otseselt eesmärgile edendada kultuurikontakte ja mitte ainult propageerida valitsuse seisukohti, vaid ka vene kultuuri üleüldse, kaasa arvatud iseenda loomingut. Mõeldes võimalikele viisidele mõjutada haritud baltisaksa ühiskonda, näeb Bulgarin esmatähtsana just vene kirjanduse arengut: „Meie valitsus tahab kiiduväärse ja ülla innuga sisse seada vene keelt Balti provintssides, aga saavutatakse see eesmärk ainult siis, kui vene kirjandusele avatakse tee Narva jõe taha. Meie märkuste ja pilgete peale selle kohta, et liivimaalased eelistavad saksa keelt vene keelele, vastavad nad küsimusega: kas te suudate asendada meile Klopstocki, Goethet, Schillerit?“ (Bulgarin 1998: 439.) Vaatamata headele sõprusuhetele baltisakslastest kultuuriinimestega (Gustav Ewers, Friedrich Georg Wilhelm Struve, Karl Morgenstern, Friedrich Parrot, Gottfried Wilhelm Osann, Johann Christian Moier, Carl Gotthard von Liphart) hakkavad rahvuslikud ideoloogiad tekitama Bulgarini ja tartlaste suhetes järjest rohkem konflikte, mis ilmnesisid tihti just argielu tasandil. Naiivse ja hea baltisakslase kui positiivse Võõra *imago* Bulgarini läkitustes ja kirjades hakkab alates 1830. aastate lõpust muutuma negatiivseks võõraks ehk vaenlaseks.

Kultuurikontaktide teine pool: konfliktid kui äratus

Kui Bulgarin pakkus oma „Mälestustes“, et kohalikud sakslased vajavad iseenda äratamiseks rahvuslikult võõra *äratuskella* abi, siis arvatavasti ei mõelnud ta, et *äratuskella* rolli

oleks võimalik käsitada ka iroonilise rahurikkuja rollina, kellena ta jäi meelde ka toleaeegsele Tartu tudengipõlvkonnale. Näiteks on Nikolai Pirogovi memuaarides saanud temast kultuuriliselt modifitseeritud rahurikkuja ja ebameeldiva veidriku kuju, kes tihti jääb oma suhtluses teisega hätta (Pirogov 2009: 307).

Üheks sündmuseks, mis leidis kajastust Bulgarini kirjades Kolmanda osakonda ülemusele Leontii Dubeltile, oli 1839. aasta juunis puhkenud konflikt Tartu linnavalitsuse ja kodanike vahel. Konflikti rahustamiseks oli keiser kohale saatnud oma tiibadjutandi. Kuigi oodatud mässu ja barrikaadide asemel koguti Tartus lihtsalt allkirju linnavalitsuse vastu, manitses Bulgarin võimuesindajaid ettevaatlikkusele: „Aga sakslased kindlasti tüssavad teie tiibadjutanti, olgu ta või ülitark“ (Bulgarin 1998: 446). Bulgarini positsioon selles konfliktis tundub olevat kahetine: ta leiab, et linnavõim on igati korrumppeerunud ja Balti erikord vajab kindlasti tühistamist ning vastavusse viimist Vene keisririigi tavapärase seadustega. Kuid ta ei kiida heaks ka linnakodanike protestiaktiooni. Ainuke võimalik initsiatiiv peaks tema arvates tulema keskvõimult, kes peaks kaotama Baltimaade seaduslikud erioigused. Samas kirjas põhjendas ta oma arvamust viitega enamuse soovile, teiste sõnadega, rõhutas, et enamik baltisakslasi jagavad tema positsiooni. *Äratuskella* roll hakkab selgelt muutuma: äratamist ei vaja ainult kohalikud, vaid kõrgemad võimud üleüldse – *äratuskell* juhib tähelepanu Baltimaade poliitilisele kliimale ja soovib selle muutmist.

Bulgarin kirjutab: „Praegune juhtum Tartus, olgu ta kuitahes vähetähtis, peab pälvima valitsuse hoolikat tähelepanu, mis ennetaks kurja, et ei oleks ebameeldivat vajadust karistada. Nüüd arutavad kõik baltisaksa õiguste üle ja paljud arvavad, et kui mõningaid õigusi muudetakse, aga teised hoopis kaotatakse, siis sellega solvatakse provintse ja tekitatakse neis rahulolematust ja viha valitsuse vastu. Nii räägib ainult see partei Liivimaal, kes hoiab oma kätes valitsusest sõltumatut võimu, aga ülekaalukas enamus mõtleb teistmoodi ja õnnistaks valitsust, kui see tühistaks paljud keskaja privileegid, mis on koormaks rahvale ja bürgeritele.“ (Bulgarin 1998: 448.) Teisisõnu tähendab tema väide, et enamik baltisakslasi ootab Vene võimude sekku mist nende õiguslikku ruumi, mis lõpetaks provintsidest valitsevad segadused.

Kui 1839. aastal kirjutas Bulgarin ainult ühest jõulisest vastalisest parteist, siis kirjas, mis kannab dateeringut 11.05.1846, on positiivselt meelestatud enamus päris ära kadunud. „Tartu on tähtis punkt: avaliku arvamuse ja kolme harituima provintsi intellektuaalne keskus, mis kannab mässuvaimu Venemaa vastu. Ja see mäss on tähtsam rumalast Poola mässust, mis oli mõtetu ja isegi naljakas.“ (Samas, 515.) Samas kirjas, mainides maanõunik Ettingeri ja parun Nolckenit, vahendab Bulgarin nende partei mõteviisi nii: „Meil on privileegid, mis keelavad vene aadlikul, kaupmehel või käsitöölisel tegutseda meie maal vastavalt oma äranägemise järgi, ja ainult sõnasõnalise privileegide järgimisega saame end kaitsta venestamise mõju eest“ samas, 514). Tema kommentaar on lühike: „Nendes maades tuleb palju ebameeldivusi!“ (samas).

Poliitilise vahekorra teravnemine mõjutas ka Bulgarini seisukohta Tartu ülikooli suhtes. Ajalehe Severnaja Ptšela 1830. aasta 75. numbris kirjeldab Bulgarin Tartut ja Tartu ülikooli

üldisest orientatsioonist lähtuvalt idüllilise paigana, kus valitsevat õnn ja rahu. „Ei või olla küllalt üllatunud kohalike üliõpilaste tagasihoidliku käitumise üle, arvestades seda vabadust, mis on eraelus nende käsutuses. Au ja sündsuse reeglitest peetakse karmilt kinni ja ma pole isegi kuulnud ühestki kõlbluse seisukohalt taunitavast teost. Kogu nende lõbu seisnebki selles, et käia linnas jalutamas, laulda laule, sõita lõbusõidupaatidel jne. Õpitakse siin üpris hoolsalt ja laiskvorst on sõprade seas põlatud. Üleüldse on Tartu elanike kõlblus nii hea, et noorel inimesel on võimatu nakatuda pahedesse.“ (Bulgarin 1830b.) 1827. aasta kirjas „Tartu ülikool, poliitilisest vaatenurgast“ („Дерптский университет, в политическом отношении“) väidab Bulgarin, et „tudengid on üleüldse viisakad, käivad korralikult loengutel ja elavad tagasihoidlikult. Pole võimalik, et 400 noormehe seas ei tuleks ette korrarikumisi, aga üldiselt pole jakobiinlus ja kõlvatus neile omane. *Burschenschaft*’i asemel on tudengid koondunud *Landsmannschaft*’idesse ja neid on täpsemalt kolm: Eestimaa, Liivimaa ja Kuramaa. Kõik eri provintsidest sündinud tudengid elavad sõbralikult ja sõbrustavad üksteisega. Venelasi on siin kümme inimest ja nad pole ühinenud ühegi *Landsmannschaft*’iga. Välismaalased hoiavad alati kokku kuramaalastega, keda peetakse kõige uhkemateks ja kõige ägedamateks. Aga rahu ja üksmeel on harva tudengite seas rikutud.“ (Bulgarin 1998: 188.) Ülikooli ja tudengeid kirjeldab ta positiivselt ka reisikirjas „Matk mööda Livoniat“.

Juhul kui tudengite seas puhkes siiski tülisid, püüdis Bulgarin neid kaitsta ja välja vabandada nende noorusega. Kirjas dateeringuga 22.05.1829 vabandab ta neid nõndaviisi: „Osaliselt veenan Teid, et ei ole ja ei olnud midagi olulist. Kõik hädad said alguse piipudest – aga nüüd on võetud tarvitusele karmid abinõud ka selleks kuriteoks! – Kes ei ole olnud noor? Te teate, et sakslane lõbutsebki ainult vanematekodu ja ametitöö vahel, ehk siis ülikoolielus. Ja missugune on nende lõbu? Laulud, piibud, veinipits – ja sellega kõik lõppebki. Teenima minnes unustatakse kõik ära ja pole neist paremaid, vaikumaid, akuraatsemaid. Vanast kogenud buršist saab kõige sõnakuulelikum ja usinam ametnik.“ (Samas, 372.)

Kirjas, mis kannab dateeringut 17.09.1854 ja mis annab ülevaate ülikoolist pärast selle kindralist kuraatori Gustav von Craffströmi surma, on aktsendid juba muutunud. Autor leiab, et võim peaks „pöörama tähelepanu Tartu ülikooli ehk kolme Balti provintsi praegusele seisule, mida kehastab kõige paremini Tartu, sest kasvatab lapsi. Craffströmi hoolitsemiseni (aastani 1836 – B. V.) oli Tartu ülikool röövlipesa. Linn värises tudengite meelevaldas.“ (Samas, 598.) Oma informatsiooni tõenduseks toob Bulgarin luulelise tsitaadi, mille ta arvab pärinevat luuletaja Nikolai Jazõkovilt, kus tudengeid häbistatakse selles, et rektorile pole peksa antud juba kaks aastat ja politseiülemale aasta. Järgnevalt aga avaneb üksikasjalik vaatepilt Tartu ülikooli rikutusest ja allakäigust, kus ei säästeta enam kedagi: „Professorid-välismaalased valiti seltsmeeste ja sugulaste abil ja nad olid (tõesti väheste eranditega) ning on ka praegu rämpside rämp, tundmatud teaduslikus maailmas ja tuntud ainult metsikute saksa buršide seas. Siinsed üliõpilased on enamasti baltisaksa kaupmeeste, bürgerite ja käsitöölise lapsed, kes astuvad ülikooli gümnaasiumidest ega ole saanud kodus mingit moraalselt kasvatust.

Aadlikke on vaevalt kümnendik ja paljud neist minetavad oma kõlbluse halbade eeskujude ja seltsimehelikkuse tõttu. Purjutamisi, kaklusi ja jõhkrust peavad Tartu tudengid voorusteks, nad kõndisid linnas ringi räbalais, pudelid iga nõobi otsas, ja lõhkusid professorite aknaid, kui viimased julgesid tudengile märkuse teha. Mõned tudengid, kelle nimed on siin tuntud, nagu näiteks Christiani, on olnud ülikoolis kaksikümne aastat ja elanud Tartust väljas, kuid tudengina kirjutas ainult selletõttu, et mitte maksta üldist kodanikumaksu. Selliseid üliõpilasi oli Tartus rohkem kui poolsada! Õppejõud lugesid loenguid harva. Näiteks luges professor Moier ainult kaks korda aastas, iga semestri alguses, ja paljud saatsid loengutele oma vihikuid (compendium), nagu näiteks Reutz ja teised.“ (Bulgarin 1998: 599.) Äsja surnud Craffströmi teeneks peetakse korra loomist, „tema ajal olid professorid alandlikud teenijad ja tudengid vagurad“ (samas). Bulgarini soovitude järgi peab „Tartu kuraatoriks olema sõjaväelane, range ja tegus. Teadlasi ei ole siin üldse vaja, ja Craffström ei olnud teadlane, aga oli sügavalt terve mõistusega ja andis teadustele vene suuna, jättes välja kõik välismaised mõtted ja unistused. [...] Siin on vaja tugeva vaimuga venelast või Venemaale ustava hingega inimest, et ära hoida kahjulikku Saksamaa mõju! [...] Siin ei ole vaja haritust, vaid distsipliini!“ (Samas.)

Bulgarini avameelne saksavastatus sunnib teda modifitseerima varem kasutatud rahvuslike malle. Sakslastele iseloomulikeks joonteks peetakse nüüd „mõttetusi ja unistusi“, varasemaid „sentimentaalseid“ ideaale, mida on uues kontekstis tugevasti madaldatud ja mis on seotud tudengite amoraalsusega. Baltisakslaste rahvuskäsitlusest jääb välja ka nende korraarmastus, mis atribueeritakse nüüd venelastele. Kuid samal ajal ei säästa Bulgarin ka kohalikke venelasi: luuletaja Nikolai Jazõkov, keda ta mainis „Matkas mööda Livoniat“ oma Tartu giidina, on sama rikutud nagu teisedki. Esialgset opositsiooni *venelased – baltisakslased* hakkab paljuski asendama teine vastandus: *riigimeelsed – riigivaenlased*. Nad ei pruugi täies mahus kattuda: kuigi suhtumine baltisakslastesse on nüüd negatiivne, võib nende seas leiduda ka ustavaid alamaid, kes viivad ellu võimu korraldusi. Täpselt samamoodi võib venelaste seas olla kahtlaseid tegelasi, kelle hulka kuuluvad nüüd ka tudengid.

Argitoimingute ja poliitiliste tormide haakumisest annab suurepärase näite ka 1851. aasta kiri Dubeltile, kus Bulgarin seostab oma eelmise kirja kadumist ülikoolis toimunud sündmustega: nimelt vallandati poliitilistel põhjustel õppejõud Victor Hehn ja Eduard Osenbrüggen. Bulgarini arvamus nende kahe sündmuse seosest on lihtne: „Kuna ma ei varja oma poolehoidu valitsuse vastu, võib arvata, et minu kiri Teie nimele on Tartus avatud kavatsusega saada teada, kas seal ei ole midagi taunitavat, ja oskamata seda lahti teha, on ta katki rebitud. Olgu kuidas on, aga ma ei saa jätta seda asja tähelepanuta.“ (Samas, 578.) Selleks ajaks oli Bulgarini reputatsioon muutunud juba kanooniliseks nii vene kui ka arvatavasti baltisakslaste ringkondades.

Bulgarini keerulised ja äärmiselt mitmetahulised suhted baltisakslastega on lai ja ambivalentne valdkond, kus peamine mäng käib rahvuslike *imago*'de tasandil. Liivimaa reisi ajal ja esimestel Tartu-aastatel domineerib Bulgarini tekstides heatahtlik kuvand positiivsest võõrast, kelle korralikule ja vaiksele elulaadile vastandatakse kirev ja moraalselt väsitav

pealina miljöö. Baltisaksalikku paradiisi mõtestatakse kui üksildase filosoofi pelgupaika ja õndsat kanti, Bulgarini Boldinot. Äratuse tegevuskava on alguses suunatud baltisakslastele, et harida end poliitilises mõttes, luua uusi kultuurikontakte ja tegeleda aktiivselt oma loomingu propageerimisega. Bulgarin tahab jäljendada kohaliku elulaadi, näidates, et jagab nende muresid oma *un tour de politique*'i kontekstis. Muutused poliitikas ja võitlus Balti erikorra säilitamise eest sunnivad Bulgarinit oma suhtumist muutma: baltisakslased kui negatiivne Võõras, kes ei allu võimu poolt teostatavale poliitikale, kaotavad nii oma vaiksust kui ka korraarmastust, argielulised kokkupõrked aga annavad lisamaterjali nende hukkamõistmiseks. Sel perioodil muutub distants Bulgarini ja baltisaksa ühiskonna vahel veelgi suuremaks, kuid siiski üritab ta säilitada oma kahemõttelist piiripealset positsiooni. Nüüdsest on *äratuskella* tegevus suunatud võimudele: ta signaliseerib ohtu. See oht ei seisne ainult baltisakslaste vastupanus, vaid ka nendes kohalikes venelastes, peamiselt tudengites, kes tunduvad Bulgarinile ebausaldusväärsetena. Siit ka äärmiselt irooniline suhtumine temasse hilisemates venelaste mälestustes. Oma ajakirjanduslike, poliitiliste ja majanduslike plaanide rakendamiseks on Bulgarin osavalt kasutanud sakslaste *imago* mitmekülgsust ja variatiivsust. Tema sagedased ja radikaalsed muutused võõra-käsitluses annavad aimu ka tema *auto-imago* mängulisest mitmetahulisusest ja muutlikkusest (lapsemeelne filosoof-poeet, inglüst sõnumitooja ja poliitiline ärataja, korraldaja ja saksa kommete vastu võitleja jne).

Thaddäus (Faddei) Bulgarini enesepositsioneerimise raskused ja eri rahvuskäsitluste tekstuaalne loomine rikastavad kindlasti arusaama Tartu 19. sajandi I poole kultuurielust ja täiendavad tema sotsiaalse taktika analüüsi. Oma ja võõra kriitilise idealiseerimise või, vastupidi, demoniseerimise kalduvused, eri registrite kasutamine võõra *imago* konstrueerimisel, leplikkus ja sallimatus – kõik need varasema elu aspektid on rohkem kui aktuaalsed ka tänapäeva maailmas.

Kirjandus

Beller, Manfred 2007. Perception, Image, Imagology. – Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey. Ed. by M. Beller and J. Leerssen. Amsterdam – New York: Rodopi, lk 3–16.

Bestužev 1821 = Александр Бестужев, Поездка в Ревель. Санкт-Петербург.

Bulgarin 1830a = Фаддей Булгарин, Дерптская жизнь. Письмо к другу в Москву. – Северная пчела, 21. VI.

Bulgarin 1830b = Фаддей Булгарин, Дерптская жизнь. Письмо к другу в Москву. Продолжение. – Северная пчела, 24. VI.

Bulgarin 1830c = Фаддей Булгарин, Дерптская жизнь. Письмо к другу в Москву. Окончание. – Северная пчела, 26. VI.

Bulgarin 1836 = Фаддей Булгарин, Путевые заметки на поездке из Дерпта в Белоруссию и обратно, весною 1833 года. Ревель летом 1835 года. Прогулка по Ливонии. – Сочинения Фаддея Булгарина. Часть третья. Санкт-Петербург: У книгопродавца Лисенкова.

Bulgarin, Faddei 1971. Matk mööda Livoniat (Katkendeid). – Postitõllaga läbi Eestimaa. Eestimaa vene kirjanike kujutuses (XVIII sajandi lõpp – XX sajandi algus). Koost S. Issakov. Tallinn: Eesti Raamat, lk 230–251.

Bulgarin 1998 = Фаддей Булгарин, Видок Фиглярин. Письма и агентурные записки Ф. В. Булгарина в третье отделение. Москва: НЛО.

Bulgarin 2001 = Фаддей Булгарин, Воспоминания. Москва: Захаров.

Glinka 1990 = Федор Глинка, Письма к другу. Москва: Современник.

Gurevitch, Zali 1988. The Other Side of Dialogue: On Making the Other Strange and the Experience of Otherness. – The American Journal of Sociology, Vol. 93, No. 5, lk 1179–1199.

Karvonen, Erkki 1997. Imagologia. Imagon teorioiden esittelyä analyysiä, kriitikkiä. (Acta Universitatis Tamperensis 544). Tampere: Tampereen Yliopisto.

Kisseljova 2006 = Любовь Киселева, История Ливонии под пером Ф. В. Булгарина. – «Век нынешний и век минувший»: культурная рефлексия прошедшей эпохи. (Studia Russica Helsingiensia et Tartuensia X). Тарту: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 114–127. – <http://www.ruthenia.ru/document/541934.html>.

Kopelev, Lev 1998. Deutsche und Deutschland aus russischer Sicht. Reihe B. Bd. 3. 19. Jahrhundert. Von der Jahrhundertwende bis zu den Reformen Alexanders II. München.

Leerssen, Joep 2000. The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey. – Poetics Today, Vol. 21, No. 2, lk 267–292.

Lukas, Liina 1997. Võõra kujund baltisaksa kirjanduses. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Maierova, Olga 2010. From the Shadow of Empire: Defining the Russian Nation through Cultural Mythology, 1855–1870. Madison: The University of Wisconsin Press.

Obolenskaja 2000 = Светлана Оболенская, История немцев в России как проблема русской культуры. – Русские и немцы в XVIII веке. Встреча культур. Москва: Наука, lk 6–13.

Pirogov 2009 = Николай Пирогов, Вопросы жизни. Дневник старого врача. Донецк.

Reitblat 1998 = Абрам Рейтблат, Булгарин и Дерпт. – Тыняновский сборник, вып. 10. Москва, lk 429–445.

Salupere 2000 = Малле Салупере, Ф. В. Булгарин в Лифляндии и Эстляндии. – Русские в Эстонии на пороге XXI века: прошлое, настоящее, будущее. Русский исследовательский центр в Эстонии: Таллинн, lk 146–161.

Staël, Germaine de 1813. Germany. London: Murray.

Šatškova 2008 = Василиса Шачкова, «Путешествие» как жанр художественной литературы: вопросы теории. – Филология. Искусствоведение. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Nr. 3, lk 277–281.

Talv, Tarvi 1992. Käsitus ajaloolise mõjurina. – Vikerkaar, nr 6, lk 31–40.

Velsker, Mart 2010. Karlova kirjanduse põhiõoned. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 1–16.

Boris Veizenen – Tartu Ülikooli maailmakirjanduse doktorant. Tema peamised kirjandus-teaduslikud huvialad – imagologia ja mentaalne geograafia, reisikirjandus, eesti ja vene kirjandus.

E-post: borvel137@ut.ee

Keywords: 19th century, imagology, the other, the tactics of self-representation, international contacts, Russian writers in Estonia, Russians and Baltic Germans

Faddey Bulgarin and the Baltic Germans. Self-positioning Through the Metaphor of an Alarm Clock

Boris Veizenen

The article focuses on the complicated relations between Russian writer and newspaper editor Faddey Bulgarin (1789–1859) and Baltic Germans, and on the self-positioning tactics he used in the town of Tartu, as expressed in his travel stories, articles and political messages. These texts were written for different reasons and for different readers, but despite their pragmatic characteristics, they give an adequate impression of the dynamics of the author's ideas in differentiating between his self and the other. The theoretical basis of the article is laid on the imagological opposition between one's own and the other (auto-image and hetero-image). Among the essential factors distinguishing the two are time and its flow. According to Bulgarin, who had acquired Karlova Manor near Tartu, the lives of Baltic Germans flow in an entirely different tempo – cyclical, insular, and orderly, but still somnolent. In his letters from the 1830s describing Tartu and the way of life of its inhabitants, published in the newspaper *Северная пчела*, Bulgarin creates a much-idealised and nature-centred romantic image in the spirit of Rousseau. He depicts Tartu as a paradise of virtue, an idealised utopia where the author's spirit can find peace after St. Petersburg's colourful life of intrigues.

However, the writer sees his role as being an alarm clock, a local awakener. This refers not only to his ambitions to play an important role in the town or enhance the dialogue between the Baltic Germans and Russians, but also to increase the cultural and political influence of the Russians. The latter ambition can clearly be seen in the correspondence written in his role as a secret agent and sent to the Third Department (Tsarist Russia's secret police). The metaphor of an alarm clock, described in such a context, relates to Bulgarin's role as a "message-bearing angel", aimed at informing the local Baltic German nobility of the favourable policy of the tsarist government, breaking the self-encapsulation of Baltic German cultural circles, etc.

Bulgarin depicts the local Baltic Germans as sincere, naive and emotional children of nature or cold, enlightened sceptics who are critical of Russia. We can see how the latter description becomes more and more dominant in his texts. Thus, following the metaphor of an alarm clock, we can observe the evolution of Bulgarin's thoughts: after the 1830s the "awaking" is related to conflicts with the local elite, and the alarm clock does not awaken the Baltic Germans any more but, rather, informs the authorities about danger. Bulgarin's view of the Baltic Germans changes from positive to negative (opposed to the authorities, distrustful, hostile to Russia). As a result, the previously idealised image of Baltic Germans as innocent and sincere is replaced by one describing the locals as lazy, rebellious and amoral people. It is important to notice that the author even points out that besides the Baltic Germans, local students of Russian nationality also oppose the authorities. In this context, the original opposition, *Russians – Baltic Germans*, is replaced by *state supporting – state opposing*. To illustrate this point further, the author also mentions how the activities of a Baltic German, a state official Craffström, are useful for the state and support the authorities. Bulgarin's auto-image undergoes an important, dramatic transformation as well:

the initially naïve philosopher and poet, the message-bearing angel and political awakener finally becomes a guardian of public order and a fighter against German ways and customs.

Boris Veizenen – doctoral student in world literature at the University of Tartu. His main interests in the field of literary studies include imagology and mental geography, travel literature, and Estonian and Russian literature.

E-mail: borve137@ut.ee